

СТАТТІ

ТЕМА ЧИСЛА:

ПЕВНІСТЬ, ОЧЕВИДНІСТЬ І ДОВІРА У КАРТЕЗІАНСТВІ

Олег Хома

РОЛЬ СКЕПТИЧНОЇ ОЧЕВИДНОСТІ В ПЕРШІЙ І ДРУГІЙ «МЕДИТАЦІЯХ»

Стаття перша

СУМНІВ ЗА ДЕКАРТОМ І СЕКСТОМ ЕМПІРИКОМ

Тема «Декарт і скептицизм» є однією з найдискутованіших в історико-філософських дослідженнях останніх десятиліть. Хоча часи, коли Декарта вважали відвертим або прихованим скептиком, давно минули, сьогодні тривають доволі гострі дискусії щодо відмінностей/подібностей між картезіанським «методичним» сумнівом і «розгнudzаним» сумнівом скептиків [Giosanti 2002], між довільним Декартовим *epoché* і детермінованим непереборною ізостенією *epoché* Секста Емпірика [Kambouchner 2005: 217-226]; щодо «залишків скептицизму» в Декартовому вченні [Giosanti 2006]; щодо ролі «здорового глузду» в доктринах давніх скептиків і в картезіанстві [Broughton 2002: 78-82] тощо.

Втім, у зазначених дискусіях у той чи той спосіб домінує тема *скептичного сумніву* як генератора епістемологічного й морального неспокою, як спонуки до розвінчання хибних видимостей, усталених порожніх стереотипів, зрештою, як істотного кроку до Декартової мети – здобуття непохитної певності, того твердого ґрунту, «скелі», на якій має спиратися будівля людських знань. Натомість я у цьому циклі статей маю намір висвітлити ключову й поки що належним чином не описану роль власне *скептичної очевидності* в Декартовому спростуванні скептицизму, наголосити на реконструюванні тих суто скептичних підстав, що уможливають перспективу «гіперболізації» сумніву по-декартівськи. Це висвітлення істотно пов'язане з особливостями Секстової версії скептицизму, а також з лексичними ресурсами здійсненого Анрі Етьеном латинського перекладу «Пірронічних підвалин» (1562; 2-ге вид. 1569). У цій статті я охарактеризую (1) дослідницький консенсус, досягнутий істориками філософії щодо теми «Декарт і скептицизм», наго-

---

© О. Хома, 2016

лосивши на визнанні «синтетичного» сприйняття скептицизму Картезієм; (2) межі сумніву, окреслені Секстом Емпіриком у «Пірронічних підвалинах»; а також (3) піддад критичному розгляду позицію тих авторів, які вважають свобідно-вольові мотиви декартового сумніву головною його відмінністю від сумніву Секста Емпірика. У наступних статтях буде доведено тезу про вплив Секстової концепції «явища» на започаткування Декартом жанру «філософської медитації».

Декарт і скептицизм: зони сучасного дослідницького консенсусу

У розлогій царині досліджень картезіансько-скептичної взаємодії *щодо деяких титань* досить давно досягнуто цілком сталої згоди, наприклад, щодо питання про джерела Декартових аргументів у Першій Медитації та в інших текстах, присвячених «сумніву». Зазначений консенсус полягає у визнанні *синтетичної* природи Декартового сприйняття скептицизму. Один з найавторитетніших знавців модерних вчень скептиків, Ричард Попкін, зазначає: «Важко сказати, коли і як саме Декарт ознайомився зі скептичними поглядами. Але він, здається, був добре обізнаний не лише з класичним пірронізмом, але й зі скептичною течією свого часу, а також із тією постійно зростаючою небезпекою для справи як науки, так і релігії, яку зазначений напрям становив» [Popkin 2003: 144]; втім, посилаючись на давню розвідку Жозефа-Емануеля Сірвана [Sirven 1928], Попкін припускає, що знайомство Декарта зі скептичною філософією розпочалося ще в коледжі. Джанні Паганіні розвиває цю думку: попри добру обізнаність із творами скептиків, «Декарт не мав інтересу до роботи з конкретними текстами тих чи тих скептиків ..., радше його цікавило те, як його сучасники на загал сприймали скептицизм і як послуговувалися ним» [Paganini 2008, 236]. Декарт зважав винятково на ті завдання, які перед ним стояли, не виявляючи жодного історичного інтересу до скептичних вчень. Наприклад, він зовсім не приділяв практичної уваги важливому Секстовому розрізненню пірронічних філософів і академіків, що закріплювало ім'я «скептиків» лише за першими (*Пірронічні підвалини* I: 1, 3)¹: терміни «скептик», «пірроніст», «академію» на практиці є для Декарта синонімами (він вважає, що вперше спростував сумніви «всіх» (omnibus) скептиків; (AT VII, 550: 19-20). Характеризуючи скептицизм, він не згадав жодної персоналії². Вочевидь, «суть справи» домінує тут над нюансами історичного контексту.

¹ Надалі назва «Пірронічні підвалини» замінюватиметься в посиланнях аббревіатурою РН (від Πυρρῶνεος ὑποβιβλίσις = Pyrrhoniae Hypotyposeson. – Посилання на РН здійснюється за латинським перекладом Анрі Етьєна [Sextus 1569], оскільки грецький оригінал не був доступний Декартові, який не володів грекою настільки, щоб вільно читати філософські тексти (хоч і вивчав цю мову в коледжі та уживав, нехай і вельми рідко, грецькі слова у листах). Оскільки предметом цієї статті є сприйняття скептицизму Декартом, а не саме по собі вчення скептиків, такий вибір виглядає цілком природним. Звісно, за бажання, Декарт мав змогу ознайомитися з грецьким оригіналом, адже білінгвічні видання за його часу існували [Sextus 1621] (саме за цим виданням я зіставляв латинські цитати з грецьким оригіналом). Але на практиці як скептична, так і антискептична аргументація постає для Картезія лише через призму латинської термінології. Хоч остання здебільшого була розроблена Цицероном (див., наприклад: *Academica* II, 6: 16), не слід вважати, що Декарт, вживаючи її, неодмінно мав на увазі саме Цицеронові твори. Тексти, присвячені скептичним сюжетам (св. Августин, переклади Секста Емпірика тощо), були, за часів Декарта, або латиномовними (тобто, послуговувалися Цицероновою лексикою), або зазнали впливу передовсім латиномовної традиції (Монтень, П'єр Шарон, Френсіс Бейкон тощо).

² Якщо такою згадкою не вважати побіжну аналогію між непевністю пірроністів і незнанням Сократа в діалозі «Про пошук істини» (AT X, 512: 15-16). – Тексти Декарта я цитуватиму за кла-

Отже, попри свою обізнаність, Декарт, м'яко кажучи, не наслідував Монтенів стиль: цитата – вельми рідкісний гість у його текстах. Втім, ця обізнаність не викликає сумнівів, причому коло скептичних творів, чий вплив на Декарта вважається беззапереченим, зафіксоване давно. Тлумачачи слова Декарта про ознайомленість із «книгами скептиків»³, Анрі Гуе зазначав: «Якими є ці книги? Це тут не так і важливо. Розшукати аргументи скептичної школи не складно. Цицерон надав їм елегантної форми в першій частині “Academica”; Секст Емпірик класифікував їх, створивши свого роду кодексу; святий Августин спростовував їх із християнської точки зору в “Contra Academicos”; у [Ла Флеському] колежі їх розглядали в курсі риторики, а ще вивчали в курсі логіки. Нарешті, в часи, коли Декарт розробляв свою філософію, скептична традиція процвітала. Санчесів “Quod nil scitur” був вельми поширений, а властивий думці Монтеня (хай би якою глибокою вона була) “пірронізм, за умови невитонченого тлумачення”, підкладав, словами п. Е. Жильсона, “м'яку подушку сумніву” під голови деяких мудреців» [Gouhier 1999: 34]⁴.

Інший загальник для сучасних декартознавців – теза про амбівалентне ставлення Декарта до скептицизму. Наприклад, за Емануелою Скрібано, в очах Картезія скептицизм постає, «з одного боку, як ворог, що має бути розгромлений, з іншого ж, як союзник, вимогами якого слід вимірювати стійкість вірувань, некритично набутих протягом життя. У “Синописі шести наступних Медитацій” Декарт підкреслює подвійну функцію сумніву, що, з одного боку, повинен звільнити ум від передсудів, а з іншого, усунути можливість пізніших сумнівів стосовно того, що виявилось істинним» [Scribano 2008: 20]. Таким чином, декартознавці переконані в доволі «конструктивному» ставленні Картезія до скептицизму.

Справді, ті не надто численні місця, в яких Декарт згадує про скептиків, академіків чи пірроніків, важко назвати зразком агресивної риторики. Звісно, у цитованому в прим. 3 уривку Декарт говорить про «відразу» (*fastidium*)⁵, але це єдиний

сичним виданням Адана і Танері [Descartes 1996], наводячи після аббревіатури АТ відповідну пагінацію в круглих дужках. Тексти перших шести Медитацій, а також вступні матеріали до них, наводяться за новим українським перекладом [Декарт 2014], але теж супроводжуються пагінацією видання АТ.

³ У відповідях на Другі заперечення проти «Медитацій» Декарт пише: «Отже, позаяк ніщо не веде ліпше до набуття твердого знання про речі, ніж звичка в усіх речах, а надто – у тілесних, попередньо сумніватися, то, хоч я давно був знайомий [dudum vidissem] із численними книгами про це, що їх написали академіки й скептики, і не без відрази діалога б мені переварювання наново цієї бевки, та все ж не можу не віддати на це цілої Медитації» (АТ VII, 130: 17-23). Важливою також є чітка Декартова заява, висловлена в «Заувагах щодо деякої Програми...»: аргументи Першої Медитації, що змушують сумніватися в усьому, «не мною вперше відкриті, вони вже давно натуркуються всім у вуха скептиками [a Scepticis dudum decantata]» (АТ VIII, 367: 7-10).

⁴ Я цитую четверте видання книги, що вперше вийшла друком ще 1962 року.

⁵ До речі, з тексту не надто зрозуміло, що саме викликає цю відразу: скептична аргументація, сама по собі необхідність черговий раз до неї повертатися чи, не виключено, необхідність «популярно» роз'яснювати іншим, те, що сам давно зрозумів і вважаєш чимось елементарним. Останній варіант не варто вважати неможливим, з огляду на «делікатність» в часи Декарта такої справи, як публічний аналіз скептичних загальників. Зрештою, автор Сьомих Заперечень проти «Медитацій» все ж звинуватив Картезія саме у скептицизмі (АТ VII, 550: 20-25). Т.ч., «відразу» до нового «переварювання бевки» цілком могла стати результатом розуміння ймовірної реакції з боку «непримних» опонентів різного ґатунку.

випадок, коли автор «Медитацій» висловлюється про скептиків «відразливо»⁶. Зрештою, Декарт має до цих філософів *лише одну* серйозну претензію (AT VII, 549: 24-25): «єдиною помилкою⁷, в якій полягає позиція секти скептиків» (*unum illum ergorem, in quo Scepticorum secta consistit*), він називає «надмірний сумнів» (*nimiam dubitationem*)⁸, втім, не поширюваний «на практику» життя (*ibid.*, 10-11).

Отже, якби не ця «єдина помилка», якби скептики не «перевершували усіх меж сумніву» (*ibid.*, 548: 25), Декарт бачив би в їхньому вченні суцільні переваги? Немає підстав уважати інакше. Адже навіть у полеміці він знаходить можливість відзначити, що секта скептиків переживає суцільний розквіт (*veget... quam maxime*; *ibid.*, 29-30), що її ідеї значно привабливіші, ніж загальнопоширена філософія (*vulgari Philosophia*), себто схоластика, що в табір скептиків перебігають усі, хто вважає себе дещо розумнішим за інших (*qui se aliquid ingenii prae caeteris habere putant*), ті, хто прагне «вирити із певністю» (*certo credere*), хто шукає цілком «певних доказів» (*certis rationibus*), не відмовляючись від цього прагнення навіть у таких питаннях, як існування Бога й безсмертя людського ума (*ibid.*, 548: 30 – 549: 1-5).

Таким чином, Декарт щонайменше з розумінням ставиться до скептичної вимоги «певніших доказів» (*rationibus magis certis*), ніж ті, спираючись на які люди тільки й роблять, що просто «приймають усяку видимість» (*apparentia omnia amplectuntur*; *ibid.*, 549: 18-20). Принаймні така інтелектуальна позиція в Декарта не викликає жодної «відрази». Не погоджуючись зі скептиками як «сектою», тобто з таким собі узагальненим комплексом усіх їхніх вчень, автор «Медитацій» цілком визнає корисність, ба навіть незамінність упорядкованого сумніву (= «модифікованого» скептицизму) як засобу підважування передсудів, некритично набутих

⁶ Говорячи в «Дискурсії» (AT VI, 32: 20-21) про істинність положення «я мислю, отже я є», нездоланну для «усіх найнавіженіших припущень скептиків» (*les plus extravagantes suppositions des sceptiques*), Декарт цим не називає всі скептичні тези «навіженими». Тут ідеться, радше, про відрізнення занадто «екстремістських» положень скептицизму від вельми корисних для пізнання істини (див. прим. 9). Те саме й у випадку «тих скептиків» (*illi Sceptici* – аж ніяк не всіх! – що, жодним чином не дбаючи про реалії людського життя, були готові кинутися у прірву: вони цілком заслуговують бути виставленими на посміховисько (AT VII, 351: 2-5). Втім, зазвичай скептики були далекі від життєвої екстравагантності, наприклад, Секст Емпірик рекомендує у життєвій поведінці дотримуватися практично таких самих максим (PH I, 11: через установлення законів і звичаїв «у суспільному житті ми благочестиву поведінку розцінюємо як добро, нечестиву – як зло», *pie agere in vita communi, bonum censeamus; impie agree, malum*), як і Декарт (*Дискурсія про метод*, AT VI, 22: 30 – 23: 1-7: перше правило «тимчасової» моралі вимагає «коритися законам і звичаям моєї країни, невідступно дотримуватися релігії, в якій, милістю Божою, я був вихований з дитинства, і керуватись у всьому іншому найбільш поміркованими й вільними від крайнощів опініями, що були спільно вироблені найрозважливішими людьми»; понад те, Декарт виявляє вельми близький скепсисові моральний адогматизм, попередню готовність відмовитися вважати добром те, що перестане бути добрим в його очах: див. *ibid.*, 24: 10-17). Отже, Декартова критика скептицизму істотно врівноважується наявністю цілої низки тез, визнаваних як скептиками, так і їхнім «гіперболічним» спростовувачем. Принаймні четвертий абзац III-ї, «моральної», частини «Дискурсії», недвозначно засвідчує близькість Декартові духу практичної філософії доби еллінізму (*ibid.*, 25: 20-30 – 27: 1-2).

⁷ Першим серед українських авторів на цьому важливому моменті зосередив увагу Олексій Панич у своїй фундаментальній монографії, присвяченій дослідженню скептичного компоненту британської модерної філософії [Панич 2007: 39].

⁸ Порівн. з: [Секундант 2013: 53-54].

протягом життя⁹. Понад те, автобіографічний уривок з «Дискурсії», в якому йдеться про рішення «розпочати пошук засад нової філософії, більш певної, ніж загальнопоширена» (АТ VI, 30: 13-14), містить вельми специфічну оцінку Декартом причин власного авторитету в очах «декотрів». Цими причинами він вважає (ibid., 22-28): 1) більш відверте визнання власного невідання (se que j'ignoreis), ніж це прийнято в учених колах, і 2) наведення підстав для сумнівів «щодо багатьох речей, які іншими вважалися за певні, а не вихваляння бодай яким вченням (doctrine)». Тобто, своїми найбільшими інтелектуальними чеснотами Декарт визнавав суто скептичне розхитування передсудів і підкреслену відмову від догм!¹⁰

Згаданий вище історико-філософський консенсус не обмежується загальними тезами, а уможливує, на їхній основі, плідні дослідження конкретних скептичних впливів на Декартову філософію. Дослідники при цьому спираються як на текстуальні збіги, так і на запозичення систем аргументації, ходів думки, принципів, настанов тощо. Обмежуючись лише найпоказовішими, на мою думку, дослідженнями останніх років, відзначаю, що амбівалентний вплив Монтеня¹¹ оригінально аналізують Сільвія Джоканті [Giosanti 2006; 2011], Фредерік Браамі [Brahami 2006], Хесус Наварро [Navarro 2010]; узагальненню впливу Цицеронових «Academica» присвячена інша стаття С. Джоканті [Giosanti 2013]; аналізу безперечно-го впливу П'єра Шарона присвячене ґрунтовне дослідження Жозе Майя Нету [Neto 2003; 2014], впливові Санчеса – стаття Джанні Паганіні [Paganini 2009], а най-

⁹ Характеризуючи зміст і призначення Першої Медитації, Декарт пояснює читачам: «...хоча корисність настільки [загального] сумніву не виявляється з першого ж погляду, вона є, втім, величезною, адже такий сумнів звільняє нас від усіх передсудів і вимощує вельми легкий шлях відхилення ума від чуттів; і, врешті, призводить до того, що ми не зможемо далі сумніватися в речах, про істинність яких пізніше дізнаємося» (АТ VII, 12: 4-9).

Сільвія Джоканті стверджує, що Декарт не лише поборює скептицизм (в даному випадку йдеться про представників Нової Академії), але й використовує його «як протиотруту щодо звичок ума, які зв'язують його хибними певностями. Скептицизм дістає внутрішнє застосування, тобто видобути з нього аргументи служать нам самим захистом, знову приводячи в дію сумнів, що пильно охороняє нас на шляхах мислення» [Giosanti 2013].

¹⁰ Наголошування цього сюжету стало загальним місцем декартознавства, хоча дослідники не втрачають нагоди надати відомій тезі оригінального відтінку. Наприклад, Сільвія Джоканті вважає, що Декарт спромігся стати представником водночас і раціоналізму, і певного різновиду скептицизму. Адже картезіанська справа з раціонального вибудовування знання має розумітися на основі залучення й виправлення антиінтелектуалістського скептицизму Монтеня, а відтак залишається залежною від висновків, запропонованим цим скептиком. Зазначена залежність стосується не статусу рації в ученні Монтеня, а властивого останньому опису меж людської рації та того, наскільки людині складно досягнути до цієї рації й надати їй правильного вжитку [Giosanti 2006]. На мій погляд, слововжиток «скептицизм Декарта» є цілком виправданим, причому з причин більш загальних, ніж вплив Монтеневого чи будь-якого іншого вчення. Оскільки Декарт здійснює справжню роботу з підважування некритично прийнятих догм й утримання від поквалітивних суджень, він здійснює роботу скептика. Оскільки ж ті, кого традиційно зараховують до представників скептицизму, мету скептицизму розуміли досить по-різному, то «нескептична» мета Декарта не має істотного значення. Поняття «скептицизм Декарта» не обов'язково має відповідати критеріям неодмінного досягнення атаксії чи, скажімо, прагнення довести несхоплюваність істини. Зрештою, якщо можна говорити про Декартову «тимчасову» мораль, нема підстав заборонити вживати термін на кшталт Декартів «тимчасовий скептицизм». Але цей термін матиме сенс, певна річ, за умови його точного визначення.

¹¹ Важливо відзначити, що паралельно продовжуються дискусії про співвідношення пірронічного й академічного компонентів у скептицизмі самого Монтеня [див., наприклад: Eva 2013].

кращим, на мою думку, дослідженням впливу Августинового антискептицизму й досьогодні є фундаментальна й багатоаспектна праця Емануеля Бермона [Bermon 2001]. Ґрунтовні спеціальні дослідження останніх років, присвячені можливому впливові Секста Емпірика на Декарта, якщо вони існують, мені не відомі, а ледь не найновішою з-поміж авторитетних праць, присвячених порівнянню саме цих двох мислителів, можна вважати вже досить давню статтю Кенета Вестфала [Westphal 1987]. Втім, на мою думку, Декартова філософія багато чим завдячує саме пірронічній версії скептицизму, викладеній у РН. Поділяючи тезу про синтетичний підхід Декарта до аналізу й критики скептицизму, я розумію вплив Секста Емпірика не як винятковий, а як доповнювальний. Втім, ідеться про доволі значуще доповнення, якого не варто ігнорувати. Щоби краще зрозуміти роль РН у становленні Декартового вчення, передовсім проекту філософської медитації, звернімо увагу на деякі ключові тези згаданого твору.

Межі сумніву в «Пірронічних підвалинах»

Потужність сумніву Першої Медитації досить чітко окреслюється на тлі сумніву Секста Емпірика¹² (щоби викласти відповідну концепцію останнього, я послуговуватимуся не грецьким оригіналом, а латинським перекладом Етьєна – див. вище, прим. 1): Декарт збирається руйнувати «все те, у що колись вірив» (*illud omne quod olim credidi*; AT VII, 18: 14), звісно – не плануючи надалі некритично приймати жодної опінії. Секст прагне «в будь-який спосіб» (*quolibet modo*) протиставляти явище мислимому¹³ (РН I, 4). Отже, перед нами радикальні форми сумніву, оскільки будь-яке догматичне твердження не може за таких вимог уникнути підваження. Втім, ключова для цієї частини нашого викладу теза міститься у РН I, 10, який має назву «Чи заперечує скептик явище?»: «ми не відкидаємо (*non evertimus*) того, чого пасивно зазнаємо через уявлення (*per phantasiam*¹⁴ *patientem*) і що мимоволі приводить нас до згоди [з ним] (*quae invitos nos ad assensionem adducunt*)».

Таким чином, за Секстом, явище нами «зазнається», його сприйняття через здатність уявляти є *нашим пасивним станом*, який ми «не відкидаємо». Понад те, шукаючи, чи справді предмет, що являє себе, є таким, яким він являє себе, ми принаймні погоджуємося (*concedimus*), що він себе являє! Ця теза вельми прикметна й може до якоїсь міри (і за серйозних застережень) слугувати аналогом Декартового соґіто: зазнаючи явище, ми визнаємо, що явище є! Секст одразу ілюструє цю тезу відомим прикладом про солодкість меду: мед видається (*apparet*)¹⁴ нам солодким і з цим «явищем» солодкості, що сприймається нашими чуттями (*sensu percipimus*), ми погоджуємося (сприйняття солодкості існує!). Сумніваємося ж ми в тому, чи справді медові властива та солодкість, яка сягає рації й інтелекту¹⁵.

¹² Певна річ, йдеться про сумнів у наукових питаннях, оскільки практичні справи обидва автори принципово виключають зі сфери раціональних доведень, обмежуючись у цій сфері некритичним дотриманням усталених поглядів, традицій, законів тощо.

¹³ Показово, що *σοφισμὸν* Етьєн перекладає парафразом «*quae mente et intellectu percipiuntur*» (те, що сприймаємо умом та інтелектом).

¹⁴ «Уявлення» є тут перекладом лат. *phantasia* (= гр. *φαντασία*). Важливо зазначити, що лат. *imaginatio* я зазвичай перекладаю через відповідник «виображення» (а не «уява», як це часто роблять).

¹⁵ Тут лат. переклад істотно переінакшує оригінал, в якому фігурує солодкість, «про яку ми говоримо» (*εἰ δὲ καὶ γλυκὸν ἔστιν ὅσον ἐπὶ τῆ λόγῳ*). Натомість Етьєнів переклад постає тут як

Отже, Секст чітко регламентує межі свого сумніву. Зрештою, у РН I, 10 він лише роз'яснює тезу, вже висловлену в РН I, 7:

скептик *погоджується* з тим, зазнати впливу чого його *змушує* уявлення (ille iis¹⁶ quibus per phantasia cogitur affici, assentitur): зазнаючи спеки чи холоду, він ніколи не скаже: «Гадаю, мені не спекотно чи не холодно» (Quum calefit, aut frigeft, nequaquam dixerit, Puto, me not calefieri, aut frigofieri; οἷον οὐκ ἂν εἶποι θερμαινόμενος ἢ ψυχόμενος ὅτι δοκῶ μὴ θερμαίνεσθαι ἢ ψύχεσθαι).

Пірронік не погоджується ні з чим неочевидним і спірним (nulli rei incertae et controversae assentitur Pyrrhonius; οὐδενὶ γὰρ τῶν ἀδῆλων συγκατατίθεται ὁ Πυρρώνειος), коли ж про щось, все ж, висловлюється, то лише говорить те, що йому видається (quid sibi videatur, dicit), і описує той пасивний стан, яким охоплений (passionem quam sentit, exponit; τὸ πάθος ἀπαγγέλλει τὸ ἑαυτοῦ), не висловлюючи жодної гадки з приводу останнього (circa ullam opinionem; ἀδοξάστως) і нічого не стверджуючи про зовнішні [йому] предмети (externis subjectis; ἔξωθεν ὑποκειμένων).

Таким чином, сумнів скептика, за Секстом, обмежено явищами як пасивними станами примусової сили, яких скептик зазнає через уявлення. Скептик не намагається ці стани якось тлумачити, але справно їх констатує, описує й погоджується, що вони мають місце. Він не може їх заперечувати, проте вважає їхній епістемічний статус досить слабким: це те, що видається, видимість, вихід за межі якої неприпустимий. Показовим є закінчення РН I, 20: «...ми не стверджуємо і не заперечуємо нічого з того, що догматично висловлюють про сумнівне [в гр. оригіналі – неявище, ἀδῆλον]. Але тому, чого пасивно зазнаємо, і що, через це присилування, веде нас до згоди, ми поступаємося та спокійно його приймаємо»¹⁷.

Тож явище (φαινόμενον) початково покладається як безпосередня даність, яку люди неспроможні не визнати (РН I, 10). Це «чуттєве» явище протиставляється сумнівному мислимому (νοητά; I, 4). Щодо явища скептик сумніватися не може, бо воно – «його» безпосередній стан, власний стан «його» ума (status mentis, πάθος διανοίας; I, 4, 24). Явище – критерій скепсису, який не улягає пошукам і сумнівам (ambigi de ea non potest; I, 11), навпаки, постає для скептика життєвим керівництвом, оскільки виявляє себе як «переконаність і вимушений пасивний стан» (persuasionem

---

вільне поводження з оригіналом (quid ad rationem & intelligentiam attinet). Зрештою, про глибоке спотворення не йдеться, оскільки Секст розуміє дію скептичної здатності як будь-яке протиставлення явища (φαινόμενον) мислимому (νοούμενον). Тож, хоча «рація» й «інтелект» близькі до «мислення», перекладач створив враження, що Секст у цьому місці тонко розрізняє інтелектуальні здібності, чого тут як раз і немає. У виразі «сягає рації й інтелекту» значно більше деталізованої інформації, ніж у «говоримо».

¹⁶ В грецькому оригіналі йдеться букв. про «пасивні стани примусової сили» (κατηναγκασμένοι πάθεσι), з якими погоджується скептик (συγκατατίθεται ὁ σκεπτικός).

¹⁷ Латинський переклад і грецький оригінал цього уривка дають багатий матеріал щодо латинських відповідників грецької скептичної термінології:

... nihil poni aut tolli a nobis, eorum quidem certe quae dogmatice de dubiis asseruntur. Iis enim a quibus patimur, et a quibus ita coacti ad assensum addicimus, cedimus et acquiescimus.

... ὅτι μηδὲν τίθεται μηδὲ ἀναρεῖν φαμεν τῶν κατὰ τὸ ἀδῆλον δογματικῶς λεγομένων· τοῖς γὰρ κινουσιν ἡμᾶς παθητικῶς καὶ ἀναγκαστικῶς ἄγουσιν εἰς συγκατάθεσιν εἰκομεν.

et coactam passionem), перебуваючи в якому неможливо сумніватися стосовно того, який являє себе предмет уявлення (tale ut tale apparere ipsum subiectum).

Отже, цей стан примушує нас із ним погодитися, він постачає нам різноманітні уявлення, факту яких неможливо заперечити, причому неможливо для нашого я: наприклад, всі «скептичні вирази» Секст завжди тлумачить через призму першої особи однини, через модус «мені здається, що...»

З безлічі показових прикладів такого підходу достатньо розглянути РН I, 25. Тлумачачи скептичну максиму «все є несприйманним» (omnia sunt incomprehensibilia; πάντα ἐστὶν ἀκατάληπτα), Секст застерігає від її догматичного тлумачення. Висловлюючись в такий спосіб, скептики зовсім не прагнуть наводити якісь «істинні» характеристики всього, тож тут їм не слід приписувати догматичність. Насправді ця фраза є короткою формулою тези, яку в повному вигляді можна сформулювати так: «все, розглянуте з того непевного, що викликає питання в догматиків, здається мені несприйманним» (mihi videntur incomprehensibilia)¹⁸.

Цей «еґологічний» аспект вчення Секста надалі матиме особливе значення для моєї аргументації. Поки ж слід констатувати, що Секстів скептик, усвідомлюючи те, що йому «здається» (ut mihi videtur; ὡς ἐμοὶ φαίνεται), і підкоряючись непереборній силі, котра змушує його визнати існування стану, в якому йому щось здається, знає також й інші стани.

Наприклад, славетне «епохе» теж визначається як «стан ума, унаслідок якого ми не стверджуємо й не заперечуємо» (I, 4; status mentis per quem neque ponimus, neque tollimus; στάσις διανοίας δι' ἣν οὔτε αἴρομεν τι οὔτε τίθεμεν). Станом є ізоєстєнія, яка засвідчує неможливість визнати щось більш вірогідним (fide dignior) за інше (I, 4). Зрештою, станом є атараксія – та незворушність, якої скептик прагне як безумовної мети.

Пасивні стани, яких зазнає скептик, є, з погляду Секста, істотно важливими. Не маючи догм, скептик, все ж, повинен чимось керуватися в житті. У РН I, 11 явище-критерій проголошено інстанцією, яка уможливорює таке керівництво у вигляді «життєвого спостереження» (observatio eorum quae ad vitam communem spectat; βιωτικὴ τήρησις): скептик живе згідно з життєвим спостереженням і без упередженості.

Царинами такого керівного спостереження є: (1) вказівки природи (instructio naturalis; ὑφήγησις φύσεως); (2) спонука і примус пасій (impulsus et coactus passio; ἀνάγκη παθῶν); (3) повеління законів і звичаїв; 4) [вимоги] опанування ремесла.

Для мого розгляду головне значення має царина (1), бо саме через вказівки природи ми виявляємося обдарованими як чуттєвою, так і інтелектуальною здатностями (per quam a natura et sensuum et intellectual facultate praediti sumus; καθ' ἣν φυσικῶς αἰσθητικῆ καὶ νοητικῆ ἐσμεν). Вказівки природи, як явища, тобто примусові стани, що охоплюють нас, і постають, власне, нашими відчуженнями і мисленням. Тому скептик має спостерігати за цими станами та діяти згідно з тим, як вони самопливно розгортаються, а не конструювати власні догми, що спричиняють, як показує досвід, лише суперечки й розчарування.

¹⁸ Наведу ще одне формулювання. У своїх висловлюваннях скептик не претендує, як догматики, на істинність того, що він каже, а лише позначає «людський пасивний стан (passio humanae; ἀνθρώπειου πάθους), такий, яким він здається тому, хто його зазнає (quae est id, quod apparet patienti; ὃ ἐστὶ φαίνόμενον τῷ πάσχοντι)» (РН I, 27).

Тут доречно уточнити властиве Секстові вельми специфічне розуміння явища як того, що відчувається (*quae sub sensus cadunt; αἰσθητά*). Було би помилкою тлумачити це «чуттєве» буквально, бо йдеться не просто про дані зовнішніх чуттів, а про вельми різноманітний досвід, зокрема й про наше внутрішнє сприйняття свого мислення, тобто про своєрідні стани безпосереднього самоусвідомлення, що прирівнюються до чуттів¹⁹. Адже до явищ зараховуються не лише відчуття тепла й холоду, солодкість меду тощо, але й, наприклад, згадане щойно набуття керівного життєвого досвіду, що уможливує адогматичне керування поведінкою. «Насичена», комплексна природа явищ є важливим компонентом Секстового вчення.

Натомість «мислиме», за Секстом, породжує лише суперечки й незгоди, щодо нього існує безліч несумісних підходів, тому воно позначається терміном *ἄδηλον*, «невяне». Антонімом останнього, терміном *πρόδηλον* (явне), пірроніки назвати мислиме не можуть, бо не знайшли поки жодного прикладу по-справжньому переконливих тверджень про мислиме, які б ні в кого не викликали заперечень. Твердження про «мислиме» не спричиняють таких потужних станів примусової сили, з якими не можна не погодитися, чим скептики й користаються, щоб застосувати свої невідпорні тропи.

Перекладаючи скептиків, Цицерон увідповіднив *ἄδηλον* латинському *incertus* (*Academica* II: XVII, 54), відповідно, *πρόδηλον* переклав як *certus*²⁰. Цей слововжиток усталився в західній традиції, відтак Етьєн і Ерве в XVI столітті просто скористалися загальноvizначеними термінологічними еквівалентами. Тож Декарт (як людина свого часу і можливий читач Цицерона, Секста Емпірика, св. Августина та ін.) не міг не сприймати пошуки «певності» (*certitudo*) знання в контексті скептичних дискусій про «явище», «життєве спостереження», «мислиме» тощо.

Свобода і несвобода Декартового сумніву

У контексті щойно сказаного варто навести твердження Сільвії Джоканті: «...щоби переконатися, чи спираємося ми на безсумнівну певність варто було б, згідно зі скептиками, відмовитися від згоди, яку ум самопливно схильний виявляти до уявлень. Усупереч тому, що вважають стоїки – ніби "неможливо, щоб ум не підтвердив того, що йому уявляється з очевидністю" [*Academica* II: XII, 38], – завжди є можливість відмовитися від згоди, у тій мірі, в якій пасивне сприйняття якоїсь речі не отождне її прийняттю й поготів – її утвердженню як істинної. Ці дві останніх операцій відсилають до активної якості ума – волі. Як і неоакадеміки, а надто Карнеад, що визнавав автономію волі, Декарт наголошує на негативній спроможності волі відмовитися від очевидності, піти проти природи й таким чином оберегти свою свободу, свою незалежність, від будь-якої опіки» [Giosanti 2013]. Згідно з цією авторкою, у Першій Медитації Декарт не просто вживає аргу-

¹⁹ Зрештою, і сьогодні в повсякденній мові присутні вирази на кшталт «я відчуваю, що цей розв'язок хибний» чи «я відчуваю, що це обман». Певна річ, слово «відчуття» тут вживається метафорично, адже «обман» чи «завдання» самі по собі є явищами інтелектуального порядку, тож наряд чи існує такий «орган», який їх «відчуватиме». Хоча «розширене» розуміння сфери чуттєвого не є рідкісним в історії філософії. Наприклад, Ніколя Мальбранш, що запозичив чимало Декартових ідей, оголосив «свідомість» сферою «внутрішнього чуття» (*Rech. ver.* II: VI, 4), понизивши її пізнавальний статус, запроваджений Декартом. Секстове явище-чуття своїм синтетичним, комплексним характером вельми нагадує Мальбраншеву «свідомість».

²⁰ Українською пара *certus/incertus* традиційно перекладається як певне/непевне.

менти (оманливих чуттів, сну, божевілля) неоакадеміків, але також і їхню методу безмежної відмови від згоди. Понад те, саме ця метода нібито лежить в основі Декартового правила визнання істини, згідно з яким «ніколи не слід судити про речі, істинність яких не відома».

Ці твердження варто доповнити своєрідно дотичною до них (і доволі поширеною) дослідницькою позицією, яку чітко сформулював Дені Камбушнер у першій частині його фундаментального коментаря до Декартових Медитацій: картезіанський сумнів є «наскрізь довільним» [Kambouchner 2005: 217], справа руйнування підмурків старих опіній є справою вільного рішення, вся Перша Медитація «пронізана нервовими волокнами волі» [ibid., 218].

Справді, для таких тверджень існують істотні підстави в текстах Декарта²¹. Отже, «утримання від згоди²² з будь-чим, що може дати бодай найменший привід для виявлення сумніву» [ibid.] є для Декарта рішенням, що тримається винятково на його волі. Вольова рішучість не погоджуватися зі сумнівним, а також «прямий стосунок ума до власних актів» – ось ті дві риси, які відрізняють, на думку Камбушнера, картезіанський сумнів від скептичного, квінтесенція якого – сумнів Секста Емпірика. На підтвердження французький історик філософії цитує PH I, 4 (я наведу цю цитату в перекладі з грецької, позначивши латинські відповідники за версією Етьєна):

Скептична здатність (δύναμις; vis et facultas) – та, що в будь-який спосіб протиставляє явище (φαίνομένον; sub sensum cadunt) тому, що мислиться (νοούμενον; quae mente et intellectu percipiuntur); звідси, через рівносильність (ισοσθένεια; paria momenta) у протилежних речах і висловлюваннях, ми спершу приходимо до утримання (ἐποχή; assensus retentionem), а потім – до незворушності (ἀταραξία; vacuitatem a perturbatione).

Камбушнер тлумачить цю цитату в сенсі принципової обмеженості Секстового сумніву (а) сферою догматичних (тобто – суто доктринальних) тверджень; (б) впливом неперекорної ізостенії (іншими словами, це не вільний акт ума, а свого роду автоматичний результат дії протилежних речей або висловлювань). Оскільки ж Декарт вважав ізостенію фікцією (ум не може перебувати в такій рівновазі, він неодмінно більше схиляється в той чи той бік), то Декартове утримання від згоди базується лише на вольовій переконаності самого Декарта в тому, що за певних умов «згода повинна ... бути відтермінована» [Kambouchner 2005: 222].

На мій погляд, аргумент (а) заснований на досить однобічному тлумаченні Секстового піронізму; стосовно ж аргументу (б), то сам факт невизнання реальності ізостенії ще не є істотною підставою для відрізнєння Декартового сумніву від Секстового. Розгляну ці заперечення докладно.

²¹ Камбушнер наводить уривки, що потужно підкріплюють його позицію. «Ось нині слухна нагода: я звільнив ум від усіх турбот, забезпечив собі непорушне дозвілля, всамітнівся, щоб нарешті серйозно й вільно присвятити себе загальному руйнуванню своїх опіній» (AT VII, 17: 13 – 18: 1-3). «...я продовжуватиму вперто триматися цієї медитації, і якщо, таким чином, пізнання [бодай] чогось істинного виявиться не в моїй владі, то, певна річ, все ж одне в ній перебуватиме – я не погоджуватимуся з хибою і, перетворивши свій ум на твердиню, пильнуватиму, щоб цей ошуканець, хоч би яким могутнім та лукавим він був, не міг мене ні в чому обдурити» (AT VII, 23: 4-9).

²² Варто зазначити, що «утримання від згоди» (в лат. текстах Декарта – assensus retentio) є в західній традиції з часів Цицерона відповідником гр. ἐποχή.

Камбушнер засновує свої висновки стосовно вузького застосування скептичного сумніву переважно на РН I, 27²³. Але навряд чи тут ідеться про якийсь звуження застосовності сумніву. Будь-які догматичні міркування, тобто ті, що стосуються не самих по собі уявлень (явищ), а претендують на певність у судженнях про те, якими є предмети цих уявлень, підпадають під сумнів. Отже, важко збагнути, чому би Секст Емпірик не узяв під сумнів, як стверджує Камбушнер, «таку радикальну умову, як існування чуттєвого світу взагалі» [Kambouchner 2005: 219]? Оскільки пірронічний сумнів, згідно з РН I, 27, реагує на форму висловлювань, він неодмінно мав би поширюватися й на висловлювання про існування зовнішнього світу, аби лише ці висловлювання містили елементи догматичного обґрунтування.

Стосовно ж детермінованого зовні епохе Секста й вільного Декартового рішення утримуватися від згоди з непевним, то Камбушнер, на мою думку, штучно перебільшує ці відмінності. Звісно, Секст визнає ізостенію як стан людського ума, а Декарт ставиться до неї, так би мовити, скептично. Але це ще не означає, що Декарт *приймає довільні рішення* судити чи не судити, визнавати чи не визнавати очевидність. Навіть початкове рішення «вільно» узятися за медитативний пошук певності зовсім не є довільним: воно (1) суворо детерміноване прагненням знайти цілковито певний підмурок для наук; (2) засноване на готовності погодитися з певним (*certus*), якщо таке буде знайдене. У цьому плані славетне Декартове рішення приймати в процесі медитації сумнівне за хибне та зробити пошук певності ефективнішим, *не є принциповим!* Сам Декарт розглядав його як штучний прийом, на кшталт застосування астрономами й геометрами виображуваних ліній, покликаний унаочнити істину (AT VII, 349: 19-27 – 350; 1-4). Цей прийом не варто переоцінювати, він просто заощаджує час дослідження, на кшталт зручної підстановки в перетворенні математичного виразу. Сам Декарт у Першій Медитації характеризує це абсолютно чітко: таке рішення впливає з обґрунтованих сумнівів пірронічного типу, через які виявилось: «ніщо з-поміж речей, колись прийманих мною за істинні, не заборонено брати під сумнів» (21: 27-29).

Зазначно, цей результат було досягнуто в повній відповідності з настановами Секста Емпірика, аж до формально засвідченого епохе (22: 1): Декарт доходить до необхідності «надалі ретельно утримуватися від згоди» (*assurgate deinceps assensionem esse cohibendam*) як із речами явно хибними. так і з тими, що виглядають як лише ймовірні. Таке утримання природно обґрунтовується, наприклад, скептичним застосуванням виразу «не більше» (РН I, 19)²⁴: адже й скептична ізостенія не передбачає достеменного виважування протилежних аргументів, для неї достатньо самої протилежності, самої ситуації суперечки.

Завжди слід пам'ятати, що головним для скептика є не сила/слабкість аргументу, а ступінь упертості того, хто обстоює аргумент. Про це переконливо свідчить останній параграф РН (III, 32):

²³ У скептичному виразі «будь-якому міркуванню протистоїть рівне [за силою] міркування» ми розуміємо «“міркування” (λόγος; orationem) не просто, а як “таке, яке встановлює щось у догматичний спосіб”, тобто – щодо неявного..., встановлює будь-яким чином» (τὸν ὁπωσοῦν κατασκευάζοντα; quae quovis modo astruit quidpiam).

²⁴ «Під рівносильністю ми розуміємо рівність в тому, що здається нам імовірним» (ἰσοσθένειαν μὲν λεγόντων ἡμῶν τὴν (ἰσότητά τὴν) κατὰ τὸ φαινόμενον ἡμῖν πιθανόν; intelligimus autem paria momenta quae sunt in eo quod nobis apparet probabile).

Через любов до людей (διὰ τὸ φιλόανθρωπος εἶναι; eo quod sit humanus), скептик хоче, за можливості, зцілити міркуванням гординю (οἴσιν; arrogantiā) і покvapливість (προτέτεια; temeraria insolentia) догматиків. Як лікарі мають проти тілесних страждань (σωματικῶν παθῶν) ліки різної сили й до тих, хто дуже страждає, застосовують потужні, а до тих, хто не дуже – слабкі, так і скептик наводить різної сили міркування.

Руйнуючи потужні догми потужними міркуваннями, а слабкі – легкими, заснованими лише на ймовірності, скептик більше зважає на міру гордині догматика, аніж на самі по собі його аргументи. Отже, ізостенія передбачає рівну силу аргументів з поправкою на конкретний ступінь догматичної «гордині». Зрештою, метою скептика є власний стан незворушності, який досягається через постійний «пошук істини», тотожний, у скептичному тлумаченні, пошукові контраргументів стосовно усталених догм. Тому переконування догматика є другорядною метою, що переслідується зі суто «філантропічних» мотивів, головним є переконування самого себе, а для самого скептика пірронічного типу не надто важливо наскільки саме відрізняється ступінь імовірності аргументів. Адже скептичні тропи саме на те й спрямовані, щоби довести неможливість переваги одного уявлення (φαντασία) щодо іншого.

Коли Декарт говорить про «удаване» прирівнювання сумнівного до хибного, він реагує на щойно описаний хід думки Секста: якщо скептикові достатньо самої лише суперечки, незгоди (διαφωνία), то й Декартові зайве розглядати сумнівні випадки, які не приведуть його до мети. Сумнівність свідчить про незгоду, отже, в очах скептика, унеможлиблює висновок про істинність. У цьому сенсі вона абсолютно еквівалентна хибності. Уважно прослідкуймо мотивацію Декарта, коли він переходить від епохе до «удаваного» визнання сумнівного хибним. На його думку, просто вказати на необхідність утримання від згоди не досить

треба ще й подбати, щоб це пам'яталося; бо звичні опінії безперестанку повертаються й оволодівають мою довірливістю, прив'язуючи до себе, немов за правом тривалого послугоування [ними] й близького знайомства, майже проти моєї волі; і я ніколи не відзвичаюся від такої згоди й довіри, доки припускати, що вони такі, якими є насправді, а саме – трохи, звісно ж, сумнівні, як щойно відкрилося, але тим не менш – і вельми ймовірні, так що рації набагато більше відповідала б довіра до них, а не їх заперечення. Тому, гадаю, я не вчиню неправильно, якщо спрямую волю в цілком протилежний бік, омилити самого себе й упродовж певного часу вдаючи, ніби всі ці опінії цілковито хибні та виображені, – аж доки вага двох різновидів передсудів, нарешті, не буде немовби врівноважена, так що жодна погана звичка вже не зможе відвернути мого судження від правильного сприйняття речей. Адже я знаю, що поки це триватиме, не сподіється жодна небезпека чи заблука, надміру прихильним до недовіри я теж не спроможуся стати, бо наразі займаюся речами, пов'язаними не з дією, а лише з пізнанням.

(AT VII, 22: 3-22)

Спрямування волі «в протилежний бік» служить «врівноваженню» різних передсудів – «природного» і штучно створеного! Декарт, якщо можна так сказати,

пропонує виправлену ізостенію, більш пристосовану до реальності, ніж Секстова. Прагнучи усунути «метафізичну» підставу для сумнівів (36: 24), Декарт повинен належно працювати зі сумнівом, реагуючи навіть на найменші приводи для нього. Застосування волі тут не первинне, воно, у свою чергу, засноване на первинній неможливості визнати навіть мінімально сумнівне за певне (у світлі суворих критеріїв метафізичної певності)²⁵. Я не бачу підстав у цьому випадку вважати відвернення волі чимось принципово відмінним від звичайної скептичної винахідливості в пошукові антидогматичних аргументів. Можна визнати, що Декарт виявився найкмітливішим зі скептиків, але це ще не доводить принципово відмінного характеру його сумніву. Пронизаність Декартового тексту поняттям волі є безперечним, проте висновок, ніби Декарт «наголошує на негативній спроможності волі відмовитися від очевидності, піти проти природи й таким чином обергти свою свободу, свою незалежність, від будь-якої опіки» [Giosanti 2013], виглядає занадто радикальним, бо рішення вважати сумнівне умовно хибним можна пояснити простішими причинами. Декарт не збирається «відмовлятися від очевидності», навпаки, саме брак очевидності змушує його вдаватися до нестандартних кроків з її пошуку.

У результаті цього дослідження можна зробити два основних висновки, на яких базуватиметься концепція наступних статей циклу. По-перше, Декартове сприйняття скептицизму мало «синтетичний» характер, він був добре обізнаний з ідеями різних напрямів скептицизму, намагаючись створити аргументацію, спрямовану проти них усіх. У зв'язку з цим було би неправильно затушовувати якийсь один з елементів скептичної спадщини Декарта на користь іншого. Але важливою також є й робота з відтворення конкретних систем скептичної аргументації, вбудованих у той чи той спосіб у філософію Декарта. По-друге, вольовий елемент Декартового сумніву, зокрема, рішення умовно вважати сумнівне хибним, не є достатньою підставою для відрізнення цього сумніву від ізостенії, як її розумів Секст. Обидва філософи орієнтуються на очевидність тверджень, шукаючи тих, що постали б у їхньому сприйнятті як абсолютно переконливі. Всі інші твердження отримують однаковий статус сумнівних. Причому як Декарт, так і Секст не вважають за потрібне розрізняти ступені непереконаливості того, що викликає сумніви. Такий паралелізм є підставою для припущення про ключову роль Секстового розуміння непереборної сили очевидності в Декартовій анитискептичній аргументації. Але таке припущення може бути доведене чи спростоване лише на основі аналізу текстів Декарта, яке я запропоную в наступній статті циклу.

---

²⁵ «На ці аргументи я, звісно, не маю що відповісти, от, зрештою, і змушений визнати: ніщо з-поміж речей, колись прийманих мною за істинні, не заборонено брати під сумнів, причому не через брак розгляду чи легковажність, а з потужних і зосереджено обміркованих підстав» (AT VII 21: 26-30).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Декарт, Р. (2014). Медитації про першу філософію. Метафізичні медитації. In О. Хома (Вид.), "Медитації" Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень. Київ: Дух і Літера.
- Панич, О. О. (2007). *Розвідки з історії скептицизму в британо-американській епістемології. Ч. 1: Британська модерна філософія (Гоббс, Локк, Барклі, Х'юм, Рід)*. Донецьк: ДонНУ.
- Секундант, С. Г. (2013). *Эпистемология Лейбница в ее нормативно-критических основаниях*. Одесса: Печатный дом.
- Bermon, E. (2001). *Le cogito dans la pensée de Saint Augustin*. Paris: Vrin.
- Brahami, F. (2006). Pourquoi Prenons-nous Titre D'être?: Pensée de soi et pensée de Dieu chez Montaigne et Descartes. *Revue de Métaphysique et de Morale*, 49(1), 21-39. <https://doi.org/10.3917/rmm.061.0021>
- Broughton, J. (2002). *Descartes's Method of Doubt*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- Descartes, R. (1996). *Œuvres complètes in 11 vol.* (Ch. Adam, & P. Tannery, Eds.). Paris: Vrin.
- Duncan, S. M. (2008). *The proof of the external world: Cartesian theism and the possibility of knowledge*. Cambridge, U.K.: James Clarke.
- Eva, L. (2013). Montaigne et les Academica de Cicéron. *Astérior*, 11. Retrieved from <http://asterion.revues.org/2364>
- Giocanti, S. (2002). Descartes face au doute scandaleux des sceptiques. *Dix-septième siècle*, 217(4), 663-673. <https://doi.org/10.3917/dss.024.0663>
- Giocanti, S. (2006). Descartes s'est-il débarrassé du scepticisme? *Cahiers philosophiques*, 106, 71-83.
- Giocanti, S. (2011). Hériter de Montaigne à l'âge classique: les exemples de Descartes, Pascal et La Mothe Le Vayer. *Littératures classiques*, 75(2), 27-50. <https://doi.org/10.3917/licla.075.0027>
- Giocanti, S. (2013). Comment traiter de ce qui n'est pas "entièrement certain et indubitable". Descartes héritier des Académiques de Cicéron. *Astérior*, 11. Retrieved from <http://asterion.revues.org/2371>
- Gouhier, H. (1999). *La pensée métaphysique de Descartes*. Paris: Vrin.
- Kambouchner, D. (2005). *Les Méditations métaphysiques" de Descartes. I. Introduction générale: Méditation I*. Paris: PUF.
- Maia Neto, J. R. (1997). Academic Skepticism in Early Modern Philosophy. *Journal of the History of Ideas*, 58(2), 199-220. <https://doi.org/10.1353/jhi.1997.0018>
- Maia Neto, J. R. (2003). Charron's epoche and Descartes' cogito: the sceptical base of Descartes' refutation of skepticism. In G. Paganini (Ed.), *The Return of Scepticism. From Hobbes and Descartes to Bayle*. Dordrecht: Springer.
- Maia Neto, J. R. (2014). *Academic Skepticism in Seventeenth-Century French Philosophy: The Charronian Legacy 1601-1662*. Cham: Springer.
- Maia Neto, J. R. (2014). *Academic Skepticism in Seventeenth-Century French Philosophy: The Charronian Legacy 1601-1662*. Cham: Springer.
- Navarro, J. (2010). Scepticism, Stoicism and Subjectivity: Reappraising Montaigne's Influence on Descartes. *Contrastes: Revista Interdisciplinar de Filosofía*, 15(1-2), 243-260.
- Paganini, G. (2008). Skepsis: le débat des modernes sur le scepticisme: Montaigne, Le Vayer, Campanella, Hobbes, Descartes, Bayle. Paris: Vrin.
- Paganini, G. (2009). Descartes and Renaissance skepticism: The Sanches case. In J. Maia Neto, G. Paganini, & J. Laursen (Eds.), *Skepticism in the modern age. Building on the work of Richard Popkin*, (pp. 249-268). Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004177840.i-390.57>
- Perler, D. (2004). Was There a Pyrrhonian Crisis in Early Modern Philosophy? A Critical Notice of Richard H. Popkin. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 86(2), 209-220. <https://doi.org/10.1515/agph.2004.009>
- Popkin, R. (2003). *The History of Scepticism: from Savonarola to Bayle*. Oxford, & New York: Oxford UP.
- Scribano, E. (2008). *Guida alla lettura delle Meditazioni metafisiche di Descartes*. Roma: Laterza.

- Sextus Empiricus. (1569). *Adversus Mathematicos. Pyrrhoniatarum Hypotyposeon*. (H. Stephanus, & G. Hervetus, Trans.). Parisiis : Apud Martinum Iuvenem.
- Sextus Empiricus. (1621). *Sextou Empeirikou ta sōzomena*. = *Sexti Empirici Opera quae extant*. Geneuae: Sumptibus Petri & Jacobi Chouët.
- Sirven, J.-E. (1928). *Les Années d'apprentissage de Descartes, 1596–1628*. Albi: Imprimee Cooperative du Sud-Quest.]
- Sosa, E. (1997). How to resolve the pyrrhonian problematic: A lesson from Descartes. *Philosophical Studies*, 85(2-3): 229-249.
- Westphal, K. R. (1987). Sextus Empiricus Contra René Descartes. *Philosophy Research Archives*, 13, 91-128. <https://doi.org/10.5840/pr1987/19881330>

Одержано 7.07.2016

REFERENCES

- Brahami, F. (2006). Pourquoi Prenons-nous Titre D'être?: Pensée de soi et pensée de Dieu chez Montaigne et Descartes. *Revue de Métaphysique et de Morale*, 49(1), 21-39. <https://doi.org/10.3917/rmm.061.0021>
- Broughton, J. (2002). *Descartes's Method of Doubt*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- Descartes, R. (1996). *Œuvres complètes in 11 vol.* (Ch. Adam, & P. Tannery, Eds.). Paris: Vrin.
- Descartes, R. (2014). Meditations on First Philosophy. Metaphysical meditations. [In Latin, French, & Ukrainian]. In O. Khoma (Ed.), *Descartes' "Meditations" in the Mirror of Contemporary Interpretations*. Kyiv: Duh i Litera.
- Duncan, S. M. (2008). *The proof of the external world: Cartesian theism and the possibility of knowledge*. Cambridge, U.K.: James Clarke.
- Eva, L. (2013). Montaigne et les Académica de Cicéron, *Astérior*, 11. Retrieved from <http://asterion.revues.org/2364>
- Giocanti, S. (2002). Descartes face au doute scandaleux des sceptiques. *Dix-septième siècle*, 217(4), 663-673. <https://doi.org/10.3917/dss.024.0663>
- Giocanti, S. (2006). Descartes s'est-il débarrassé du scepticisme? *Cahiers philosophiques*, 106, 71-83.
- Giocanti, S. (2011). Hériter de Montaigne à l'âge classique: les exemples de Descartes, Pascal et La Mothe Le Vayer. *Littératures classiques*, 75(2), 27-50. <https://doi.org/10.3917/licla.075.0027>
- Giocanti, S. (2013). Comment traiter de ce qui n'est pas "entièrement certain et indubitable". Descartes héritier des Académiques de Cicéron. *Astérior*, 11. Retrieved from <http://asterion.revues.org/2371>
- Gouhier, H. (1999). *La pensée métaphysique de Descartes*. Paris: Vrin.
- Kambouchner, D. (2005). *Les Méditations métaphysiques" de Descartes. I. Introduction générale: Méditation I*. Paris: PUF.
- Maia Neto, J. R. (1997). Academic Skepticism in Early Modern Philosophy. *Journal of the History of Ideas*, 58(2), 199-220. <https://doi.org/10.1353/jhi.1997.0018>
- Maia Neto, J. R. (2003). Charron's epoche and Descartes' cogito: the sceptical base of Descartes' refutation of skepticism. In G. Paganini (Ed.), *The Return of Scepticism. From Hobbes and Descartes to Bayle*. Dordrecht: Springer.
- Maia Neto, J. R. (2014). Academic Skepticism in Seventeenth-Century French Philosophy: The Charronian Legacy 1601-1662. Cham: Springer.
- Maia Neto, J. R. (2014). Academic Skepticism in Seventeenth-Century French Philosophy: The Charronian Legacy 1601-1662. Cham: Springer.
- Navarro, J. (2010). Scepticism, Stoicism and Subjectivity: Reappraising Montaigne's Influence on Descartes. *Contrastes: Revista Interdisciplinar de Filosofía*, 15(1-2), 243-260.
- Paganini, G. (2008). Skepsis: le débat des modernes sur le scepticisme: Montaigne, Le Vayer, Campanella, Hobbes, Descartes, Bayle. Paris: Vrin.

- Paganini, G. (2009). Descartes and Renaissance skepticism: The Sanches case. In J. Maia Neto, G. Paganini, & J. Laursen (Eds.), *Skepticism in the modern age. Building on the work of Richard Popkin*, (pp. 249-268). Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004177840.i-390.57>
- Panych, O. A. (2007). *Exploration on the history of skepticism in the British-American epistemology. Part 1: British modern philosophy (Hobbes, Locke, Barkley, Hume, Reid)*. [In Ukrainian]. Donetsk: DonNU.
- Perler, D. (2004). Was There a Pyrrhonian Crisis in Early Modern Philosophy? A Critical Notice of Richard H. Popkin. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 86(2), 209-220. <https://doi.org/10.1515/agph.2004.009>
- Popkin, R. (2003). *The History of Scepticism: from Savonarola to Bayle*. Oxford, & New York: Oxford UP.
- Scribano, E. (2008). *Guida alla lettura delle Meditazioni metafisiche di Descartes*. Roma: Laterza.
- Secundant, S. G. (2013). *Leibniz' Epistemology in its normative and critical bases*. [In Russian]. Odesa: Pechatnyi Dom.
- Sextus Empiricus. (1569). *Adversus Mathematicos. Pyrrhonianum Hypotyposeon*. (H. Stephanus, & G. Hervetus, Trans.). Parisiis : Apud Martinum Iuvenem.
- Sextus Empiricus. (1621). *Sextou Empeirikou ta sōzomena. = Sexti Empirici Opera quae extant*. Geneuae: Sumptibus Petri & Jacobi Chouët.
- Sirven, J.-E. (1928). *Les Années d'apprentissage de Descartes, 1596–1628*. Albi: Imprimerie Cooperative du Sud-Quest.]
- Sosa, E. (1997). How to resolve the pyrrhonian problematic: A lesson from Descartes. *Philosophical Studies*, 85(2-3): 229-249.
- Westphal, K. R. (1987). Sextus Empiricus Contra René Descartes. *Philosophy Research Archives*, 13, 91-128. <https://doi.org/10.5840/pr1987/19881330>

Received 7.07.2016

Oleg Khoma

The Role of Skeptical Evidence in the First and Second “Meditations”. Article 1. The Doubt according to Descartes and Sextus Empiricus

The first article of the cycle “The role of skeptical evidence in the First and Second ‘Meditations’” compares the Cartesian and Sextus Empiricus’ concepts of doubt in, respectively, “Metaphysical meditations” and “Outlines of Pyrrhonism”. The article starts with the current state of the problem “Descartes and skepticism” and admits the existence of consensus about Cartesian perception of skeptical tradition: Cartesius (1) was influenced by all skeptical movements, known in his time, and (2) created a generalized notion that contains elements of both Academic and Pyrrhonian origin. This consensus is the source of many contemporary studies on how different skeptical doctrines influenced certain parts of Cartesian philosophy. This article attempts to analyze possible Descartes’ use of Sextus Empiricus’ notion of phenomenon. Sextus clearly states in “Outlines of Pyrrhonism” that one cannot doubt phenomenon as something perceived directly. The article proves that (a) Sextus’ thesis about the “sensory” nature of phenomenon is metaphorical, so far as it includes (without distinction) both sensuality and the experience of thinking; (b) the phenomenon is realized through a wide range of passive states of mind that all have irresistible force of influence; (c) the impact of phenomena is always mediated by our self, because all skeptical phrases are strictly correlated

with the first person singular. Some researchers distinguish Sextus' isostenia, as one of such insurmountable states, from Cartesian doubt at the First Meditation, which is allegedly based on a purely volitional decision. The article proved that this argument is artificial, since Descartes' volitional decision is caused by initial inability to take the dubious as if it were certain. Thus, Cartesian approach can be considered a specific kind of isostenia. Such parallelism is a reason to assume a key role of Sextus' understanding of insurmountable power of phenomena in Cartesian anti-sceptical argumentation. This assumption will be tested in the following articles of the cycle.

Oleg Khoma, *Doctor of sciences in philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Humanities at Vinnitsia National Technical University.*

Олег Хома, *доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.*

Олег Хома, *доктор философских наук, заведующий кафедрой философии и гуманитарных наук Винницкого национального технического университета.*

e-mail: quid2anim@gmail.com
